

LITERATUUR VAN NIET-MALACOLOGEN OVER EEN MALACOLOGISCH ONDERWERP

Bij het doorlezen van een oude kroniek over Delfzijl en naaste omgeving vonden we bij de beschrijving van een grote overstroming die deze contreien teisterde in 1717 (de z.g. Korstvloed), een tweetal predikanten vermeld, die op een speciaal daartoe door de Overheid uitgeschreven bid- en vastendag een predikatie hielden over de zeewormen als veroorzakers van deze rampen.

Deze preken verschenen in druk, waarvan in elk geval één voor het nageslacht bewaard bleef. Het tweede boekje - Harkenroht maakt hiervan gewag in zijn artikel - van de predikant Joh. Adr. Mobachius, 1733, getiteld: "Tractaat over de schadelijke

werking van de paalworm", kon niet meer in een openbare bibliotheek achterhaald worden.

Daar wij deze auteurs nimmer in enig werk over de paalworm vermeld vonden - mogelijk heeft nog nooit iemand naar paalworm-gegevens in een preek gezocht - meenden wij er goed aan te doen, om speciaal de malacologisch interessante gegevens hier - daar het boekje van Harkenroht ook vrij zeldzaam schijnt te zijn - nog eens naar voren te brengen.

De volledige titel van het werkje luidt:

"WORM in NEDERLANDS PAALWERK voor de ZEEEDIJKEN. Tot een Buitengewoone Straffe, van den Heere der Heirscharen beschikt. Aangetoont, uit JONA IV : 7. Na Tyds en Landsgelogenheid, op deszelfs Oorzaken, en voorkomende Middelen, ter waare Bekeeringe en ongeveinsde Godzaaligheid, Op eenen Buitengewoonen Vast en Bodedag, in de Provintie van Groningen en Ommelanden, gepredikt en toegepast, Aan de Gemeente binnen Appingedam, den VIII Oktober 1732. door JACOBUS ISEBRANDI HARKENROTH predikant aldaar".

In een "Voorreeden Aan den Opmerkenden Leezer" geeft de auteur o.a. het volgende:

"Waarlijk dit ongewoon en swaare Oordeel van den Heere der Heirscharen, moet ook door Geschrift aan het licht komen, (gelijk ook de Eerw. Heer MOBACHIUS Predikant te Delfzijl hier over te schrijven volgens berigt, voornemens is) als zijnde in deezen Lande geheel onbekent geweest, zoo wel als voor LXX. jaaren in VRANKRIJK, want naa een nauwkeurig onderzoek in ouder Schriften, vinde ik, dat omtrent het jaar MDCLX. dit zoorte van Zee of Koker WORMEN allereerst in Vrankrijk, in de Scheepen bespeurt zy, volgens HISTORIE DE L'ACADEMIE ROYALE DES SCIENCES wiens Uittrekzel ik vinde in de Maandelijke BOEKZAAL van Janiarius 1725. pag. m. 91.97. te lang om hier in te voegen.

"Vegens dit tegenwoordige ende zeltzaame Oordeel der ZEEWORMEN in Nederland las ik onlangs een zeer droevig verhaal in de Maandelyke POSTRYDER van November 1732, nopens die zeer groote schaafe, welke toen al door deeze ZEEWORMEN aan de Paalwerken en Zeewieringen van Noord Holland geschiet was, wel veele meerder als een Millioen guldens reets bedraagende, daar byvoegende die groote verlegentheit die daar over was.

"Dat dit Oordeel ook in de OOSTENRYKSCH NEDERLANDEN heerscht, blykt door een tydinge uit ROMEN, dat aldaar een expresse van Brussel aangekomen was, afgezonden door den Hr. Gonzagua Apostolische Nuncius aan dat Hof, met een Glas of Bouteille met eenige van deeze ZEEWORMEN, die het Houtwerk der Haavens aldaar doorknaagen, ende veel schade doen, en nadien men als nog geen "MIDDELEN" daar tegen had konnen vinden, (enz.)"

Na deze gegevens volgt een afschrift van het "Plakkaat" waarbij reeds genoemde "algemeen plegtelyke BIDT EN VASTENDAG werd uitgeschreven, waarbij alle excercitie van Neringen, Tappen, Balslaan en allerhande Speelen en wulpsheden" werden verboden, "by de poena van 25 goude REALEN tegen den genen te executeren die bevonden zal worden desen ter CONTRARIE gedaan te hebben".

Vervolgens volgt de "KERKREEDEN over den ZEEWORM" in 72 pagina's druk, welke wij U zullen besparen. Wel volgt hierna nog een gedeelte uit deze preek, waarin de zeeworm wordt behandeld:

bldz. 54.

"Geen wonder dan/Toehoorderen, daar onze zonden in deeze tyden aanwassen/dat God/deeze Heere der Heirscharen ook op een ongewone wijze eens handelt met Nederland, zelf door klein gedierte deeze Zeeworm/allereerst bespeurt in Zeeland, overgekoomen in Zuid en Noord Holland, desgelijks bespeurt in Friesland, ende alzoo ook in 't Post en Paalwerk voor de Zeedijken om onze Provintie van Groningen en Ommelanden, gelijk ook al voor de Oostfriesche zeedijken vernoomen word/jaa zelf vijf Zeetonnen in den Eems zijn ook al door deezen Worm aangetast/gelijk zij helaas ! ook de Scheepen zelf beginnen te doorbooren/o een bovengewoone en Nieuwe straffe in Nederland/met het openbaren van Stomme zonden in een en het zelve Jaar 1731. bekend geworden !

"Deeze ongewoone en vreemde Zeeworm of Kookerworm/van welke ongedierte wel vijfderlei zoorte bespeurt word/als ons omcिंगolende en belegerende Vyanden/is ook aan de kusten van Vlaanderen, Vrankrijk, Italien, en byzonder in Ysland; omtrent den Jaare 1660. allereerst in Vrankrijk door de Scheepvaart in de Scheepen uit America bespeurt/waarom de Franssen oordeelen/dat zij aldaar uit de Zee der Antilische Eilanden gebracht zijn/ook worden gevonden in den Venetiaanschen Zee/

"ende dus allengskens door de verborgene Bestieringe Gods ook tot de Nederlandse kusten overgekomen tot onzer kastijdinge/gelijk men waarlijk moet erkennen/door alle de oplettenste en nouwste aanmerkingen/welke ik tot nut onzer Nakomelingschap, tot hier toe over deeze Zeewormen hebbe konnen aanmerken;

"Zy/die niet dan van Hout ende in Hout leeven/doorknaagen de buitenste oppervlakte des Houts van overal met duizenden kleine ronde gaatjes/door welke openingen de Wormen komen in het hout/en waaruit zy dan niet wederkomen/van binnen alles langs den draad des Houts doorboorende/gat by gat/als door konst van elkander gescheiden/daar in egter geen Worm nesten gevonden worden;

"Zy zijn verscheiden in lengte ende dikte/gemeenlijk omtrent een halven voet of jeets minder of meerder lang/ook wel van XIV. duim Amsterdamsche maat/hun geheel ligchaam bestaat ook uit verscheidene kringen/beenloos/ongemeen zagt en week als een Oester, grijsagtig van koleur/zommigen hebben aan weerkanten des buiks ontallick veel kleine beenen/met haakjes alle gewaapent/welke door de Zee en Timmerlieden Duizendpooten genaamd worden; het aanmerkenswaardigste van allen is het Hooft met twee harde Hoorntjes of Helm of Schelpjes/als een Frit/Rasp of Vijl; aan het agter einde heeftze twee beenagtige Vinnetjes of Beenen/daarmede zy haar als opbeurt en voortzet binnen in het Hout in Zoutwater: immers buiten zoutwater/in de lugt/dan versterft ende verdroogt zy in korten tijd/want ingewanden zijn 'er by naa niet.

"Zy leeft liefst in DENNEN hout/edog ook in EIKEN ende ELZE hout/zoo verre het onder water staat/in het Hout maakt zy haar eenen Kooker/Buis of Nest/lopende lijnregt als de draad des Houts/in de doorknaagde opening/om daar in te huisvesten/zy laat ook tegen aan den binnenkant van haar Buis of opening/die zy doorboort hebben een slijmachtige stoffe/welke daar droogt/hard word/en een zoorte van binnenvoering of liever een binnenste buis maakt/in de gedaante eener lange Schelp/die zeer effen en witagtig is/gelijk een Tabaks pijp/zoo dat hy glad daar door kan glijden/edoch nooit LEVENDIGE, door de Visschers in 't Zeewater bevonden. Deeze worm doorboort binnenwaards het hout met haar Frit zoodanig/dat het Hout van binnen gelijkt door haare van elkander onderscheidene Gaaten/als een perga-menten Zeeve/of Honingraad/of lugtig geroezen Wittebrood en vris gespleeten Tweebak/daar in zy zig draait regt lijniglijk naa boven toe/totdat zy de Buis of 't Nest van eenen anderen Worm/Quast of Spijker aantreft/'t welk zy niet doorboord/maar wend zig wat ter zijden af/om vervolgens een ander bedde te zoeken/gaande haare beweeginge/als de slinger van een zak Horologie/binnen in het Hout/en het zaagsel of afvijsel/'t welk in haaren mond valt/dient tot voetzel voor den Worm/zijnde zeer gulzig en verslindende/groeit in korten tijd in ligchaamsdikte een vierendeel van eenen Duim/alles uit een slijmagtige stoffe".

"Zie daar dan/AANDAGTIGE TOEHOORDEREN, de nouwste beschrijvinge van deezen onzen Viand/Nederlands Zeewormen aan onze Paalwerken/die als BORSTWEERINGEN van 's Lands Zeedijken zijn/en die de kragt van het Zeewater moeten breeken/eer het tegen de Dijken slaat.

Na deze preek geeft de auteur nog een artikel over "OORSPRONG van de LETTERS, PAPIER, PERGAMENT, PEN en Inkt", enz., waarin wij nog de volgende gegevens vonden:

"dus word dit woord ATRAMENTUM aan de visch SEPIA haar Swarte vogt ook toegeschreeven/dat zy uitbruischt/wanneer zy zig voor de visschers wil verbergen/gelijk Cicero ons leert:""Eenige visschen beschermen haar met de vlugt, andere door verberginge: de Spaanse Zeekat door de uitbruischinge van haar swarte vogt""

"Dat Swarte vogt of bloed van die visch SEPIA, wierde in de oudste tijden als INKT ook gebruikt/"

en verder

"van deezen Visch SEPIA getuigt Aelinus in zijn boek ""dat zy de Visschers ontsnapt/wanneer zy haar swarte vogt uitspouwt/"

"en Plautus zegt dat zy goeten wierde/zulks getuigende:

"Gebiedde dat hem desgelijks de oogen worden uitgestooken, als de Kokken de vischen Sepien doen,""

"geen wonder/dat Plinius deeze vis ook tot een Geneesmiddel aanwijst.

"Nevens deezen visch Sepia haar bloed/gebruikten de Ouden ook het bloed van den visch LOLIGO, om daar mede te schrijven/zijnde ook zoo swart als onze INKT, dit vinde ik by Horatius:

"Dit is het vogt van den swarten Loligo; welke ook wel KALMAR genaamt word/"

Vervolgens treffen we in dit boekje nog een "TREURKREET ter gelegentheid van 't gedugte Oordeel der ZEE-WORMEN" met een "Voorberigt aan den Vaderland-lievenden LEZER" van 47 pagina's aan.

Waarna een opgave volgt van de schade door de paalworm ontstaan van de Dykgraaf en Heemraden en Waarschappen van DRECHTERLAND, getekent den 12 January 1732, waarin men komt tot een berekening van geleden schade groot f. 1.600.000.

Tot slot is afgedrukt een artikel van een zekere HENRICUS ENGELHARDT, Ge-weesen Ontfanger der Domeinen van Dirxmuiden, enz. ongedateerd, maar vermoedelijk ook van rond 1732, getitelt:

"STAAT der nieuwe UITVINDING Van den Aard, Eigenschap, Voortteeling, maniere ende "kracht van Werken, der schaadelyke rascerende ZLEGHWORMTENS; Waar tegen den Onder-schreven HENRICUS ENGELHARDT Met zyn Comp. Onder Gods Zeegen deze navolgende "festienderlei Voortreffelijke Suffisante MIDDELEN Uytgevonden hebben; waar door, "ze hoopen en vertrouwen dat deze Ongediertens met haare Jongjes, en de Eyeren "van de Sluysen, en van de Fondamenten der Schepen, waar aan zoo veel gelegen is, "als ook van Palen, onder Gods zeegen zal kunnen worden afgewend".

Deze schrijver vergelijkt de eetlust der paalworm met die der rupsen, hij schrijft:

"zoo doen deze Ongediertens ook, en eten zoo te gelijk in het hout: Ende also "gantsch jonk en klein komende in het hout, waarin ze hoe langer hoe grooter en "vermeerderd worden, zoo dat gelijk de Landrispen en haar eigen fenyn en flym ver-borgen en voortgebracht worden, zoo doen deze Ongediertens ook, in haar eigen vuil "en flym; brociende daar uit ontallyk voort.

"Deze Wormen hebben in plaats van tanden; een soort van een dubbele mossel-schulp, "gelyk een scherp glas aan haar bek of hoofd; ende wanneer ze aan Palen, Schepen "onde Sluysen komen, te gelyk kennen ze dezen haaren natuurlyken kost, en omme den "zelven te bekomen; dan zuigen ze zig te gelijk met de bek aan het hout vast, en "houden haar daar tegen aan, met de bek zodanig vast, tot dat ze zig met het li- "ghaam, 't welk gelyk een snottebel ofte slak is, wel vast gemaakt hebbende, dan "latenze met de bek los, en gaan met de kop, waar in alle haare kragt is, zoo te "gelyk aan het schaaven voort; en also schaven zy met de kop door de oversmee- "ringe en overstrykinge aan de Palen, Schepen en Sluysen henen, tot datze het "hout vinden, waar in ze dan dag en nacht voortgaan, zoo lang als 'er wat aan te "vinden is".

Aan het slot van zijn beschrijving geeft de schrijver een groot aantal re- cepten van "suffisante en alderschoonste deftige Geneesmiddelen" waarvan wij U hier nog één zullen geven:

"No. I. Neemt oude hoed Vilsen, deze geweekt in een Mengelmoes, gemaakt van Pik, "Hars, Teer en zeer fyn gestampt Glas, en daar onder gemengd Rottekruyd, Kraans "Oogen ofte ander goed koop Vergift, ende doortrokken zynde, legtse dan te droogen, "en droog zynde, nageltse dicht naast malkander, rontom de Palen zoo ver noodig "is".

"Deze hoed Vilsen zijn een tegengift aan deze Ongediertens schrapper en aan haaren "kost".

Mocht dit mengelmoes niet voldoen, den mag U het mengsel nog variëren, door er b.v.

"Varkens-reusel, Quik, Oude wolle Dekens, Koey- ofte ander kort Hair, kalk van "gebrande mosselschulpen, Spontieus leer, Zeildoek, Kurk, Oude touwen, Oude schoen- "zoolen doch zonder gaten, Leyen, Oester-schulpen, Stopvlas" enz. enz. aan toe te voegen.

Delfzijl, 7 april 1961.

A.K. Schuitema.